

3. Даниленко В., Добржанський О. Академік С. Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – К. – Чернівці, 1996.
4. Самостійна Україна // Буковина. – 1900. – 25 червня.
5. Смаль-Стоцький С. Політика реальна // Буковина. – 1896. – Ч. 53–88.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
7. Франко І. Буковинська Русь // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 9.
8. Франко І. Реалісти чи кар'єристи? // Житє і слово. – 1896. – Т. 5.
9. Смаль-Стоцький С. Характеристика літературної діяльності І. Франка. – Львів, 1913.
10. ЦДДА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 779.

Марія Федунь (Івано-Франківськ)

Відблиски долі Івана Франка в мемуарних портретах його сучасників

Постать Івана Франка та його діяльність – непересічне явище в житті не лише Галичини, але й цілої України та світу. Серед зацікавлень письменника були поезія, проза, драматургія, літературознавство, суспільно-громадська робота тощо. Нині ми послуговуємося цілою лавиною спогадів про Каменяра, котрі відкривають багатогранність не лише його діяльності, але й характеру, показуючи всеохоплюючу людяність та душевну велич поета національної честі. Сучасники Каменяра залишили нам низку мемуарних портретів про українського пророка, в котрій прослідковуємо відблиски долі письменника, де тісно переплелися радість і журба. Та й сам він подарував нам не тільки свої спомини, автобіографічні твори, але й думки, котрі стосуються літературознавства, зокрема жанру мемуаристики. О. Дей у книзі “Спогади про Івана Франка” подав досить цікаве висловлювання письменника, яке розкриває погляд І. Франка на такий, здавалося б з першого погляду, мало оригінальний жанр, яким є мемуаристика. Митець писав з цього приводу так: “Спогади – це справді – “Dichtung und Wahrheit”¹. Чим більше і щиріше мемуарист силкується переносити вповні, з усіма фарбами і тонами той образ далеко минулих подій, який лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу. Але ж зусилля в противний бік подати лише голі контури картини, лише силуети або навіть дерев’яні рамки – ще шкідливіше для вірності споминів, бо дає скелет замість живого тіла, пустопорожню тінь замість живої дійсності” [10: 5]. Не можемо принагідно не зауважити, що письменник був надзвичайно прискіпливим, оцінюючи точність подачі матеріалу, котрий стосувався його біографічних даних. Тому й з’явилися на світ “Причинки до автобіографії”, в яких автор спростував певні неправильно подані однією особою епізоди його життя. Високо ставив письменник й автобіографічні твори. А в своєму доробку

¹ Творчість і правда (нім.).

виділяв особно оповідання “Під оборогом”, про яке писав: “...може найцікавіше з них (автобіографічних оповідань. – М. Ф.) усіх, яке дає, щоправда, неповний, але в значній часті правдивий образок із моїх дитячих літ, іще поки я пішов до школи” [9: 13]. Зауважимо, що серед літературознавчих термінів, які стосуються жанру мемуаристики, у письменника знаходимо тлумачення “автобіографічної повісті”, “автобіографічного оповідання”, слова “автобіографічний”, “автобіографічного нарису”, “автобіографічного стилю”, “автобіографії”, “мемуарів”, слів “мемуарист”, “мемуаристика”, “спомини” тощо.

До творчої особистості І. Франка зверталися у своїх розвідках О. Дей, М. Гнатюк, В. Качкан, Л. Кіліченко та ін. У своїх попередніх дослідженнях ми також частково торкалися деяких проблем, пов’язаних із мемуарним надбанням, котре подавало в минулому творчу постать Каменяра. Зокрема, ми зверталися до мало-відомих спогадів про І. Франка, окреслювали національну сутність письменника через спогадову спадщину Галичини першої половини ХХ ст. тощо. Нині ж хочемо акцентувати увагу на проблемах зображення Каменяра в деяких мемуарних портретах, які написали його сучасники – о. О. Волянський, П. Карманський, Б. Лепкий, О. Кобилянська, А. Чайковський, а також син – Петро Франко та ін. Не станемо заперечувати, що цінним явищем у нашій літературі є не лише спогади сучасників про ту чи іншу особу, але й спомини близьких за родинною лінією людей. Такими спогадами є “п’ять портретів” (за визначенням самого автора) книги П. Франка “Іван Франко зблизька”. Цікаво, що, закінчуючи спогади, син зізнався, що для їх написання він звернувся за допомогою до свого брата Тараса. Чому? Відповідь на це запитання знаходимо в У. Кравченко: “...тут бажання стрічаються із трудностю. Начеркнути образ великих людей нелегко. Вони в житті, як і по смерті, хоч таки близькі свої та рідні, – все ж лишаються далеко далеко від нас... Їх притягаюча сила, їх велич неочеркнена стає нам ніби чарівна казка, а вони, як казкові герої, тривають, гріють, освіжують нам шляхи для дальшого поступу, до дальшого розвою...” [7: 39].

Яким же постає письменник крізь призму бачення сина? Насамперед прохплюються риси звичайної людини. Та ретроспекція, котру кидає автор, не лише конкретизує простір і час твору, але й сприяє правдивому створенню документа про людину певної епохи, не тільки виконує, як слушно зазначила, окреслюючи жанро-творчу роль ретроспекції, Н. Копистянська, інформативну та пізнавальну, але й виховну функцію. Дійсно, спомини П. Франка – це той матеріал, який здатен “задавати тон” у вирішенні певних моральних проблем, націлити читача на формування певних етичних принципів. Принагідно не можемо не зазначити, що українським мемуарам Галичини першої половини ХХ ст. притаманна так звана “оголеність” факту, яка аж ніяк не применшує величі відомої людини, зображеної у спогадах.

Перша ретроспекція (будемо вважати її першим мемуарним портретом) подає читачам образ Франка-батька. Як засвідчує син, малі діти часто сиділи в нього на колінах, коли письменник, плавно читаючи, перекладав з німецької мови казки

братів Грімм, які, як пише мемуарист, “оставили на нас (дітей. – М. Ф.) не затерті вражіння” [12: 4]. Якщо батько був у доброму настрою, то “любив співати і співав інколи мелодії без слів” [12: 4], також полюбляв зустрічатися із селянами, котрі, приходячи в родину Франків, інколи залишалися там на ніч. Неабияке значення для дітей мало читання, тому вже в чотири роки Петро Франко “деклямував Шевченка: “Думи мої”, “Причинна”, “Галаган” [12: 4]. Не залишаються поза увагою мемуариста і “спільні прогульки на Вульку, [...] на Високий Замок, до [...] Лисенич, на Чортівську Скалу” [12: 4]. Син не оминув увагою і двох пристрастей І. Франка: збирання грибів і риболовства. Про ці улюблені заняття Каменяра залишив згадки у своїх споминах і о. О. Волянський, до свідчень якого ми звернемося трохи пізніше. Мемуарист перечислив і тих діячів, з котрими зустрічався І. Франко та любив провадити розмови: пани Косовські, К. Гриневичева, Неметковські, Бобринські, І. Труш, Драгоманивна. Частково автор відкрив перед нами і ці постаті: “Др. Кобринський густо пересипував свої дискусії німецькими, рідше латинськими словами, проф. Косовський спорив дуже темпераментно” [12: 5]. Цікаво, що й К. Гриневичева (одна із улюблених співбесідниць І. Франка) у низці мемуарних портретів, які передають її останні зустрічі з Каменярем (йдеться про спомин “Над водами Лети. (З останніх хвиль Франка)”), теж переповідає про особливе вміння письменника вести жваві розмови. Про що свідчать хоча б такі записи мемуаристки, зроблені нею на підставі особистих відвідин хворого у важкі для нього дні 1916 року: “Був (І. Франко. – М. Ф.) дуже блідий, але бадьорий, весь час розмови зі мною сидів просто, пронизуюче сторожкий на кожду думку й вислів, та вмить коментуючий се і друге неясне і невірне, по свому, категоричним імперативом, судами, повними мудрого світла й опертими на блискавичній творчій індукції” [2: 524]. Те ж саме захоплення вмінням Каменяра вести цікаві вичерпні дискусії зауважив на сторінках своїх спогадів і Д. Дорошенко, коли переповідав про факт останніх відвідин І. Франком Кисва.

Зі споминів сина прохоплюється портрет батька як звичайної людини: був невибагливий у їжі, ніколи не кутив, у вживанні алкоголю “був незвичайно повздержливий” [12: 6], “був стриманий і не любив багато говорити, хоча завжди був веселий і привітний” [12: 6] і т. д. Особливо вабили письменника Карпати (мемуарист перечислив тих осіб, в будинках котрих письменник мешкав разом із сім’єю: пани Павлики, о. Волянський, Якіб’юк, Мітчук, пани Лакусти). У Криворівні І. Франко збирав етнографічний матеріал, чим також захопив дітей. “І Андрій, і я збирали теж пильно” [12: 7], – писав син. Знаходимо чимало матеріалу, який засвідчує любов Каменяра до мандрівок. П. Франко навіть зауважив: “Без сумніву можна Батька уважати основником української туристики” [12: 12]. З цього приводу редакція також подавала свій коментар, де зазначалося: “І. Франко – великий український мандрівник. В 1884 році був І. Франко учасником великої студентської прогульки вздовж Карпат (Галичиною і Підкарпаттям) від Дрогобича по Ворохту” [12: 8]. Тут також знаходимо початок вірша “В дорогу!”, до якого композитор Ярославен-

ко скомпонував музику і який став улюбленим гімном українських пластунів. Не залишаються поза увагою мемуариста і вузькопобутові деталі, як от риболовля, збирання батьком грибів, закладини нової хати по вулиці Понінського тощо. Але, звичайно, на першому плані в мемуарних портретах сина, автора спогадів, була робота батька, його вправність у спілкуванні іноземними мовами, тонкий гумор в розмовах з оточуючими тощо. Мемуарист зізнався, що “батько з кончности був маломовний” [12: 26]. Але коли доходило до можливості чи потреби висловити свої думки, то був безапеляційний, відвертий. Останнє засвідчує й Б. Лепкий на сторінках своїх мемуарів “Казка мого життя. Бережани”, про які ми будемо вести мову згодом.

Вище ми згадали, що 1884 року І. Франко був учасником студентської мандрівки. Із розповідей про таких же мандрівників, “прогульковців”, розпочинає свої спомини, присвячені Каменяреві, і о. О. Волянський, котрий, як зізнається, вперше познайомився з І. Франком 1898 року у Львові. Коли ж Каменяр замешкав у Криворівні, то мемуарист мав змогу спілкуватися з ним особисто, відчути у ньому “велич духу та серця при просто дівочій його скромності та ніжності” [1: 90], вміння “в товаристві чи то високо, чи низько вчених” [1: 90] мати “завсіди свою рівновагу” [1: 90]. Однак, як зазначав автор споминів, відносно людей гордих та зарозумілих письменник був безпощадний.

У споминах о. О. Волянського порушено надзвичайно актуальну проблему: чи був І. Франко атеїстом? Тут, всупереч намаганням деяких науковців радянської доби подати Каменяра невіруючою людиною, звучить рішуче – “ні”. Мемуарист, характеризуючи І. Франка як людину високої інтелігенції та культури, переповідає, що у Криворівні “зараз першої неділі той ославлений атеїст явився в церкві, зайняв місце поміж господарями, а коли зачалася Служба Божа, підійшов до Крилоса і співав разом з дяками” [1: 97]. Автор споминів наводить й інші аргументи на користь І. Франка: “Не моя це річ рішати, чи Франко був атеїстом, чи ні, але своїм примірним поведінням, і то всюди, де б не сходився з людьми, ніколи не порушував теми про віру і церкву, а де хто другий необачно щось такого сказав, він своїм рішучим словом затер це немиле вражіння необачного вислову. Пригадую собі, як Франко, присутній при якихсь таких полемічних дебатах про віру, не забирав зовсім слова, а коли полеміка заходила до точки кипіння, тоді сказав: “Лишім ми віру нашому народові, бо то є ще одна амальгама, яка його держить!” І цим способом перервав дискусію в найгарячішій її точці” [1: 98]. Тут не можемо не згадати і спомину о. Т. Галушинського “Як то було зі сповіддю І. Франка”, в якому автор переповідав про свої зустрічі з письменником незадовго до його смерті.

Хочемо ще раз повернутися до згадки о. О. Волянським про мандрівки туристів Косівським повітом, яка є, фактично, своєрідним заспівом до його “Споминів про Івана Франка”. Мемуарист розпочав оповідь надзвичайно просто: “Село Криворівня, повіту Косівського, вже з давен-давна мало якусь притягаючу силу зразу для всякого рода туристів та прогульковців (як в липні 1887 року велика прогулька

наших академіків на Чорну Гору, яка через велику повінь не досягнула була своєї цілі та застрягла в Криворівні, в домі О. Бурачинського, числом 45 осіб...” [1: 87]. Тут необхідно підкреслити цілком слушну думку науковця Н. Копистянської, яка зазначила, що в історичній ретроспекції проглядається авторська концепція людини, конкретного суспільства, людства, того, що автор вважає вічним і тимчасовим, цінним і псевдоцінним. Згадки О. Волянського про мандрівку, яка була перервана повинню, як і констатація того факту, що Криворівня від 1900 року – це “оселя для літників або, як загально тутейші гуцули та інтелігенція називали їх “холерниками”, як оселя холериків” [1: 87], – це і ствердження віри в постійну потребу досягнення чистоти природи, віра в те, що чисті гірські ріки та стежки покличуть в майбутньому не одне покоління українців у Карпати. Вічне і цінне для мемуариста – незаймана природа гір та, напрошується асоціативно, чистота душі того прошарку інтелігенції, який часто навідувався до Криворівні. І серед цієї громади, звичайно, був І. Франко. Автор з особливим захопленням описав добру згоду та симпатію між літниками (“холерниками”): існувала, на його думку, “повна гармонія межі всіма трьома домами літників”, яка гуртувала усіх, немов одну родину. Цікаво, що мемуарист, характеризуючи І. Франка, кидав погляди й на його оточення. Тому знаходимо кілька штрихів про М. Гнатюка, Луку Гарматія, вчителя з Криворівні, та інших. Автор не забув зауважити, що “українські Атени”, як називали тоді Криворівню, відвідали свого часу і там відпочивали В. Доманицький, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська та ін.

Мемуарист о. О. Волянський кидає у своїх споминах і так звані “негативні” ретроспекції. Зокрема, тоді, коли йдеться про те, що “в липні 1917 року, коли відступали вже розревольтовані (збунтовані) москалі, наприклад, славного Брусилова, про що згадує д. Д. Дорошенко в своїх споминах, підпалюючи всі придорожні хати та дома, спалили [...] дуже гарну віллу панства Грушевських...” [1: 92], “Рівно ж усякі мої записки, коли я змушений був утікати в грудні 1914 року з Криворівні світ за очі, а свою хату лишив на провидіння Боже, запропастилися при докладній ревізії московських солдатів, які вправді не шукали за такими марницями, але власне все це для них безвартісне викидали на підлогу та своїми заболоченими “сапогами” знищили ґрунтовно, а потім, по занятті мого помешкання під квартиру для офіцерів, викинули на сміття” [1: 95–96]. Такі ретроспекції допомагають мемуаристу показати тимчасові, вкрай негативні явища тодішнього життя, і водночас проаналізувати майбутні дії тих, які прагнули стати володарями краю. З болем у серці писав автор і такі рядки: “Не годен я нині подати ані хронологічно, ані систематично тих усіх приключень та споминів про Франка, які через стільки вакаційних ферій приключилися, бо всі листи, які я мав чи від Франка, чи від інших наших визначних людей, з початком війни в 1914 році при нагінці на все, що українське, вважаючи його за москвофільство, та по ревізії у д. Гнатюка, за порадою д. Антона Крушельницького, віддав йому до рук, щоби він їх знищив...” [1: 95]. І все ж таки о. О. Волянський подав нам мемуарний портрет вакаційника, мандрівника, “про-

гульковця” І. Франка. Каменяр постає перед читачем немов живий: залюблений у дітей, невсипущий у праці, милий у розмові: “...Франко умів вести товариську бесіду та надати їй такий напрям, що не тільки бавила, але й учила, а своїм інтересним викладом зацікавлював найбільш за все байдужих людей” [1: 99]. Не без патетики зазначав автор споминів: “Але чого-то не знищила ця світова війна, а своїми страхіттями затерла в пам’яті не один важний спомин і про І. Франка, який немало причинився би до його життєпису, як також до характеристики його рис, як поета, письменника та громадянина” [1: 96]. Власне, мемуарист робив акцент на цих трьох характеристиках письменника. І громадське, а іноді й чисто особистісне переважає у створеному о. О. Волянським мемуарному портреті Каменяра, який у автора представлений двома ретроспекціями – до хвороби поета і після неї. Цікаво, що сам мемуарист, вирізняючи ці дві частини, писав про дві доби в житті І. Франка, в яких він міг спостерігати письменника: “...перша доба розтягається від 1901 до 1907, коли Франко був здоровий, друга від 1908 до 1914 року, коли наступила катастрофа його фізичної немочі...” [1: 96]. Мемуарист подав і характеристики Каменяра у ці два різні для нього періоди: “В першій добі відбивалися на лиці Франка сильна і незломна воля та енергія, бистрота, весела вдача...” [1: 96]; “В другій добі представляється Франко фізично цілком зломаним...” [1: 97].

Цікаво, що так само, дотримуючись поділу споминів на дві частини (відповідно до стану здоров’я поета), писав мемуарний портрет під назвою “Український Мойсей” і П. Карманський. Тільки, якщо о. О. Волянський подав портрет Каменяра на тлі природи Карпат, то П. Карманський – під час побуту у Львові. У цей, умовно кажучи, перший період І. Франко постає перед нами “завзятим, роботящим, розумним, тверезодумаючим, ворогом фрази й брехні, а тому й гризьким, дотепним, саркастичним. Пострахом паничів, патріотів з печі, недоуків-фразесовичів, неширих, кар’єристів, фарисеїв. А понад усе був скромний” [4: 27]. Другий період життя письменника сприймається мемуаристом надзвичайно боляче: “І надійшли його справжні “дні журби”; вбивча недуга стала підточувати цього дуба, що так сильно врослася в землю, в її життя!” [4: 32].

Щойно згаданий мемуарний портрет ввійшов у книгу П. Карманського “Українська Богема”, в передмові до якої упорядник П. Ляшкевич не лише аналізував моменти з історії богемного життя в Україні, але й подав невеликі характеристики тих осіб, які до неї належали. Як стверджує П. Ляшкевич, І. Франко теж тяжів до так званого богемного життя.

Не можемо оминати увагою і спогаду Б. Лепкого “До генези Франкового “Мойсея”, який увійшов до низки споминів “Казка мого життя. Бережани”. Своєю розповіддю письменник охопив лише один липневий день 1892 року, коли в приходство батька, Сильвестра Лепкого, завітали А. Чайковський та І. Франко. Останній постав перед мемуаристом “у сірій, люстриновій блузі і в вишиваній сорочці, з помітно високим чолом” [8: 770]. Тому перше враження було таке: “Крім височенного чола й крім трагічних очей нічого незвичного в нім не було. І з вигляду, і з одягу, і з мови

пересічний інтелігент, учитель або урядовець, а не мистець пера й володар думки” [8: 770]. Та згодом воно змінилося, адже Б. Лепкий став свідком цікавої розмови між батьком (священиком) та І. Франком: “Тут вони, Франко й батько, стали аналізувати біблійного Мойсея. Вив’язалася розмова найцікавіша, яку я коли-небудь чув. Оба розмовники мали незвичайну пам’ять і оба знали предмет, як не можна краще. Може, тому й залишилися на своїх позиціях, до порозуміння не дійшло” [8: 772]. Поет, незадоволений “Мойсеєм” Корнила Устияновича (сина поета Миколи Устияновича), пообіцяв написати свого “Мойсея”. До речі, з бесіди батька та І. Франка майбутній письменник довідався, що Каменяр очікував на поїздку до Краснопуці (відпустового місця в Галичині), де хотів оглянути монастир та його бібліотеку. Детальну ж розповідь про ці оглядини знаходимо у спогаді А. Чайковського “Мої спомини про Івана Франка”, який ніби доповнює мемуари Б. Лепкого. Твір Чайковського, на противагу мемуарам Катрі Гриневичевої, о. О. Волянського та інших авторів, має триєдиний ракурс: Франко-гімназист – один із кращих учнів, з одного боку; Франко, якого “відкинула” львівська інтелігенція (з іншого); письменник на порозі своєї недуги. Характерним є те, що поруч із визнаною письменником величчю Каменяра на сторінках спогадів проблискує його “зла” доля. Спочатку перед читачем постає учень гімназії, який “стихами пише задачі”, “робить матуру з відзначенням”, критично ставиться до байдикування тодішніх учнів... Згодом – інтелігент, котрого після тюремного ув’язнення відкинуло львівське панство: “Від нього сторонилися люде, як від прокаженого. Попадав часто в конфлікти то з поліцією, то з судами, його в’язнили, слідсто давали вести найдурнішим референтам, а опісля випускали “для браку доводуф” [13: 186]. І, нарешті, – товариш побратима по перу: “Між Франком і мною завелися сердечні, дружні відносини. Я вважав його за вчителя, відносився до нього за порадами, і він мені ніколи не відмовляв” [13: 186]. А. Чайковський зізнався, що після друку в “Ділі” його “Споминів з-перед десяти літ” Каменяр був першим, хто високо оцінив працю письменника і заохотив до подальшої роботи. Одного разу А. Чайковський запросив Каменяра відвідати Бережани, Краснопуцу. Тут у пригоді й став о. Сильвестр Лепкий, батько Б. Лепкого, котрий супроводжував їх у подорожі. Якщо Б. Лепкий у мемуарах “Казка мого життя. Бережани” лише підводить нас до факту відвідин І. Франком Краснопуці, то А. Чайковський розкриває перед нами цю подію детально, ніби доповнюючи спомини Б. Лепкого, на чому ми вже наголошували. А. Чайковський кидає, здається ненароком, невеликий, але майстерно виписаний штрих, який красномовно говорить про Каменяра: “Ми їхали з Франком на одній фірі. Чудовий був вечір. Мої хлоп’ятка позасипляли: Богданко у мене на руках. Миколка поклав голову на коліна Франка. Він обкрив його своєю загорткою і приспівував якусь ніжну колісанку. Його милий тихий голосок донині мені в усі лунає” [13: 188]. Ці слова – своєрідне підтвердження свідчень сина Каменяра про любов батька до дітей. Відвідини І. Франком А. Чайковського подарувало останньому цікаве спілкування: “Чого я тоді від Франка не почув, чого не навчився. А він вмів так любо, ядерно говорити, що не пропустиш ні одного

словечка” [13: 186]. І, нарешті, мемуарист відтворив зустріч з Каменярем незадовго до його хвороби: “Це вже була руїна колишнього чоловіка” [13: 187]. Останні слова аж ніяк не применшують величі українського Мойсея, а, навпаки, констатують і невсипущу працю, і нелюдські випробування, і безпідставне використання земляками його праці: “...не на те післало Провидіння українцям Франка, щоб переводив коректу чужих праць та справляв чужі переклади...” [13: 189]. Письменник подав оцінку характеру Каменяря та описав його становище в Галичині: “Під час його побуту у мене ми багато переговорили, і я мав нагоду пізнати його велику, щирю душу, його незломний, твердий характер. Я його подивляв. Скільки корисних пропозицій давали йому різні університети в Німеччині і Росії, та він усе відкинув, лишився у своїй батьківщині, хоч приходилося жити у таких злиднях, що ніколи “не мав шіски заплатити коминяреві”. Коли б на мене була така нагінка, найбільше від своїх, то я б, певно, не видержав, а начхав [би] на все” [13: 188].

Зі щойно згадуваними споминами Б. Лепкого та А. Чайковського перегукується й невеличкий етюд О. Кобилянської “Пророцтво”, в якому авторка охопила постать невтомного українського Пророка на всьому шляху її знайомства із Каменярем: від першої зустрічі в час святкування 25-літнього ювілею літературної діяльності письменника до відвідин ним 1913 року Чернівців, де в Народному Домі він читав свою поему “Мойсей”. Цей невтомний “співець боротьби і праці” постав перед мемуаристкою так, як і годилося пророку: “Трудівник, з чолом, зрошеним солоними краплями поту, він уперто пробивав тернисту путь крізь нічний туман до сонця” [5: 371].

Є у нашій мемуаристиці й невеликий мемуарний нарис, який не відкриває безпосередньо чергову сторінку із життя поета, Мойсея нації, хоча і має цікаву назву – “Як Іван Франко післав мене до гімназії. (Спогад в 10-ті роковини смерти поета)”, а лиш подає сторінку з життя його автора – Михайла Західного. Однак він показав нам І. Франка як вчителя, провідника нації. Мемуарист переповів історію, котра трапилася з ним, сином дяка у Слободі Золотій Бережанського повіту, після смерті батька. Обставини змусили малого хлопця підробляти на пошті. Тоді у газеті “Громадський Голос” було надруковано твір І. Франка “Який то вітер шумно грає”. Всі захоплювалися рядками:

Та вже недовго тої муки,
Нам час не датися на глум,
Здіймуться дружно хлопські руки
І просвітліє хлопський ум!

Коли один із відвідувачів пошти розповів, що його знайомий хлопець Михайло Б. вивчив цю пісню напам’ять за три дні, однак, читаючи, затинався, тоді поштар похвалився, що його підручний (а ним був, як можна здогадатися, автор спомину) вивчить її за одну годину. Але сам майбутній мемуарист заперечив: “За півгодини”.

Через 25 хвилин він уже стояв перед “екзаменаторами” і декламував. З того часу всі стали вмовляти матір, щоб вона віддала сина до гімназії. Автор спомену розповідає про тяжкі роки навчання, коли не вистачало коштів. Однак вчився він з найкращими оцінками. З першого до п’ятого класу був у Бережанах, шостий клас закінчував у Новому Санчі, сьомий-восьмий – у Пермишлі. Вже із висоти прожитих літ автор підсумовував: “Коли б не Іван Франко, коли б не його пісня “Який то вітер шумно грає”, котрої я вивчився як 11-літній хлопчина, то мої очі ніколи не оглядали б гімназій – я не осягнув би докторату, – я не був би адвокатом...” [3: 2].

Коли ознайомлюєшся із цим спомином, то мимоволі пригадується автобіографічний твір Каменяра “Під оборогом”, про який ми вже згадували, наводячи оцінку, дану йому самим автором. У цьому оповіданні не просто окреслюється подія із життя письменника, але й вимальовуються риси характеру селянської дитини (таким був і М. Західний), для якої ліс – це її церква. Тому автор констатував: “Всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, переходять малого Мирона в лісі в часі таких самотніх походів” [11: т. 22: 35]. Хоча ліс достатньо великий, однак хлопчина не боїться бувати у ньому, там часто збирає гриби. А також полюбляє купатися в річці. Змалечку, як свідчать рядки оповідання, він “привик із усяким виявом свого чуття ховатися від людей...” [11: т. 22: 37]. І. Франко вводить нас безпосередньо у таємниці думок сільського хлопчини: “...його дитяче чоло морщиться, і дитяча душа дізнається одного з тих потрясінь, які в первісному людстві мусили бути дуже часті і дуже сильні і вилилися в почуття релігійного жаху перед невідомим у природі, яке дитяча людська уява перетворила в невідоме за природою і над природою” [11: т. 22: 40]. Спостереження дитини за хмарами, за перебігом грози викликало в нього барвисту уяву: “Помалу картина змінилася [...] тепер раптом потемніло. Небо засунено густими фіранками, а під оборогом засіла майже щільна пільма. Але в тій же хвилі якась сердита рука роздерла фіранку від одного краю до другого і обсипала землю страшним сліпучим світлом. І рівночасно ревнули немов сотки громів, немов тисячі гарматних вистрілів. І затряслася земля” [11: т. 22: 45].

Принагідно не можемо не зауважити, що у своєму спогаді М. Західний вимальовував і постаті сучасників Каменяра – Б. Лепкого, А. Чайковського, які теж залишили нащадкам спомини про Франка, про що ми вже згадували. Б. Лепкий був на той час настоятелем бурси, підтримував М. Західного, сироту, в його намаганнях добре вчитися. Таємні гуртки, які були на той час в Бережанах, часто збиралися на свіжому повітрі, а в часі негоди – у “пивницях” адвоката А. Чайковського.

Коли читаємо спомини М. Західного, то ловимо себе на думці, якою всесильною була велич І. Франка. Мемуарист пригадує на сторінках своїх споминів, як 1911 року Каменяр приїхав до Золочева й у залі польського урядничого читав свою знамениту поему “Мойсей”. З цього приводу читаємо: “Приємний голос, виразна вимова захопили слухачів і де далі присутні почули голос невмирущого велетня

духа. Зникла особа лектора... перед нами явився у величавій поставі наш український Мойсей” [3: 2]. На сторінках споминів М. Західного знаходимо найвищу оцінку Мойсея української нації. У неї цілком природно вписалися слова митрополита А. Шептицького про смерть І. Франка: “Стрінула нас найтяжча жертва, тяжча за всі наші дотеперішні жертви світової війни” [3: 2].

Отже, ми проаналізували лише кілька мемуарних портретів, присвячених постаті Каменяра, в яких автори намагалися, на наш погляд, показати загальні незнаного на час опублікування цих творів письменника, акцентувати увагу на багатогранності його життєвої та творчої біографії. Як виявилось, вони взаємопереплітаються і взаємодоповнюються. Не станемо заперечувати, що всі спогадові твори (особливо ж письменницькі мемуари) – це канва для осмислення життєвого подвигу І. Франка. Нинішні ж українці після детального ознайомлення зі споминами, які довгий час залишалися для них невідомими, мають змогу відкрити для себе нові й нові грані душі Каменяра. Дійсно, у спогадах сучасників письменника знаходимо відблиски його життєвої долі, сповненої повної протилежності до блискучого таланту та сили волі українського Мойсея. У канву мемуарних праць, які стосуються Каменяра, цілком логічно вплітаються й автобіографічні твори самого письменника, на сторінках котрих відкриваються не лише “секрети поетичної творчості”, але й “секрети” душі письменника, потаємні глибини духу нескореного Пророка. Не залишається поза увагою І. Франка в площині літературознавства й жанр мемуаристики, який сьогодні дарує нам нові здобутки в плані осягнення письменницьких особистостей. І коли М. Західний у своєму спомині, якого ми торкалися в нашій статті, має право, на нашу думку, цілком слушно, закінчити його зі словами особливого піднесення, звертаючись не тільки до сучасників, але й до нащадків: “І тією згадкою б’ю поклін перед Тінями Великого Поета. І моя жиюча ще 90-літня мати сьогодні зі мною благословить ту годину, коли Франко своєю піснею покликав мене до науки” [3: 2], то ми в цих словах вловлюємо подяку Каменяреві не тільки від одного покоління земляків, яких він поблагословив на далеку дорогу життя, але й від мільйонів нащадків. “Тіні Великого Поета” і нині ставлять нас перед вибором своєї долі, і особистої, і долі держави, нації, народу.

Література:

1. Волянський О. Мої спомини про Івана Франка / Арсенич П. Священничий рід Бурачинських. – Івано-Франківськ, 2004.
2. Гриневичева К. Над водами Лети. (З останніх хвиль Франка) // Вістник Союзу визволення України. – 1917. – Ч. 163. – 12 серпня.
3. Західний М. Як Іван Франко післав мене до гімназії. (Спогад в 10-ті роковини смерти поета) // Діло. – 1926. – № 120. – 2 червня.
4. Карманський П. Українська Богема. – Львів, 1996.
5. Кобилянська О. Пророцтво / Зворушене серце. Твори Ольги Кобилянської: У 2 книгах. – К., 2003. – Кн. 2.

6. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. – Львів, 2005.
7. Кравченко У. Уривки спогадів // Жіноча Доля. 1931. – Коломия, 1930.
8. Лепкий Б. Казка мого життя. Бережани / Лепкий Б. Твори: В 2 томах. – К., 1997. – Т. 1.
9. Пінчук С., Регушевський Є. Словник літературознавчих термінів Івана Франка. – К., 1966.
10. Спогади про Івана Франка. – К., 1981.
11. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
12. Франко П. Іван Франко зблизька (п'ять портретів). – Львів, 1937.
13. Чайковський А. Мої спомини про Івана Франка / Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 томах. – Львів, 2002. – Т. I.

Євгенія Сохацька (Кам'янець-Подільський)

Ювілейна франкіана Сергія Єфремова до 40-річчя літературної діяльності Івана Франка (за сторінками “Ради” 1913 року)

У 1913 році вся прогресивна українська громадськість відзначала 40-річчя літературної діяльності Івана Франка, визнаного лідера українського літературного руху. На той час письменник був уже дуже хворим, дещо ізольованим від активного суспільно-культурного життя. Тому вшанування імені й творчого подвигу Великого Каменяря, чи Мойсея українського духу, було передусім моральною підтримкою, визнанням його заслуг перед українством.

До щирих шанувальників І. Франка належав і С. Єфремов. Окрім суто морально-етичного плану його ювілейних статей – посьвят, треба акцентувати увагу на іншому їхньому важливому аспекті. Таким нам видається аспект актуалізації творчого доробку І. Франка, його проєкції на сучасний момент. Яким же він був той момент?

1910–1913 – це роки реакції, всуціль ворожого наступу на українське слово, поборення вільної думки зусиллями урядових інстанцій та шовіністично настроєних кіл [16], з одного боку, і роки гострої полеміки щодо тактики й стратегії українського художнього поступу, з другого. Останнє проявилось у дискусії С. Єфремова на сторінках “Ради” (1908–1913) з критиками модерністської “Української хати” (М. Сріблянський, А. Товкачевський, М. Євшан та ін.) [2].

Ювілейна Франкіана С. Єфремова в “Раді” охоплює низку статей: “Іван Франко. Співець боротьби і контрастів” (1912. – № 160, 164, 166, 168–171), “Герой наших днів. Основи творчості Івана Франка” (1913. – № 60), “В поті чола. Соціальні мотиви в творчості Івана Франка” (1913. – № 63, 65, 69, 73), “Серед хижаків. Соціальні мотиви в творчості Івана Франка” (1913. – № 85–86), “Два табори. Соціальні мотиви в творчості Івана Франка” (1913. – № 94–95), “Співець боротьби” (1913. – № 106),